

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE ERZURUM

Sempozyumu

26-28 HAZİRAN 2006

BİLDİRİLER

II. CİLT

Erzurum 2007

**ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN MARİFETNÂME'SİNDE
ALLAH İNANCI**

Yrd. Doç. Dr. Kemal POLAT*

Dinlerin inanç sistemlerinin en önemli sacayağını Tanrı inancı oluşturmaktadır. İnanç sistemindeki diğer esaslar ise, genelde Tanrı inancı etrafında şekillenmektedir. Dinlerin Tanrı inancı hakkındaki en güvenilir kaynaklar, her dinin kendi kutsal kitaplarıdır. Ancak herhangi bir dine mensup fertlerin her biri, çoğu zaman kutsal kitapları doğrudan tetkik etme ve anlama imkânı bulamadığından, çoğunluğun din ve Tanrı anlayışı genelde halk arasında popüler olan tali eserler aracılığıyla şekillenmektedir. Bu gibi eserlerin bazıları, inanç esaslarını daha sade ve anlaşılır, özüne uygun şekilde insanlara sunma ve öğretmeyi başarabilirken, bazıları da gereksiz ayrıntı ve tartışmalara girerek yanlış anlaşılmalara, temel inançtan bazı sapmalara sebep olabilmektedirler. Bunun için bu tür eserlerin temel inanç esasları açısından incelenmesi, kritik edilmesi insanlara sağlıklı bir inanç esasını benimsetilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira böyle bir çalışmayla söz konusu eserlerin eksik ve yanlış yönlerinin tespit edilme ve düzeltilme imkânı da doğacaktır.

Bu bildiride, büyük âlim, mütefekkir, mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Marifetname'sinde Allah inancı, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve buna bağlı olarak tevhit-şirk ilişkisi, Allah-kul ilişkisi, Allah-kalp ilişkisi, masiva-Allah ilişkisi ile bunların ifade edilmiş tarzı ele alınacak değerlendirilecektir.

Allah (c.c), kâinattaki her şeyin varlık sebebidir ve bütün varlıklar kendi lisan-ı hâliyle O'nu zikretmekte ve terennüm etmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri de Allah'ı anmak ve O'nun sıfatlarını, özelliklerini anlatmak için şiiri bir araç olarak kullanmaktadır.

Allah'ın Varlığı

İbrahim Hakkı'nın Allah inancıyla ilgili olarak öncelikle üzerinde durduğu önemli hususlardan biri, O'nun varlığıdır. O'na göre Allah vardır. Varlığı ezeli ve ebedîdir. Diğer bir ifadeyle varlığının evveli ve ahiri yoktur. Bu âlem yok iken bir ve tek olan Allah vardı. Allah, zâtı ile kaimdir, yani varlığı kendindedir. Dolayısıyla

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

Allah, hiçbir varlığa muhtaç değildir. Aksine Allah'tan başka bütün varlıklar O'na muhtaçtır.

Huda vardır veli, varlığına yok evvel ve ahir,
Yine ol varlığıdır, kendinden gayr-ı değil Allah.
Bu âlem yoğ iken ol var idi ferd-u tek ve tenhâ,
Değildir kimseye muhtaç ve hep muhtaç gayru'llah¹.

Allah'ın Birliği (Tevhit)

Allah'ın varlığını yukarıda işaret edildiği şekilde dile getiren İbrahim Hakkı'nın üzerinde önemle durduğu ve sıkça vurguladığı konulardan biri de Allah'ın birliği meselesi, yani tevhittir. İbrahim Hakkı Hazretlerine göre Allah birdir, toprakta biten bütün bitkiler, lisan-ı hal ile Allah'ın bir olduğunu söylemektedir. Âlemin bütün işleri O'na mahsustur. Dolayısıyla eşyanın tamamına tek tasarruf sahibi olan Allah'tır. Gaflet çukurlarında boğulmayan, kalbi daima uyanık olan, basiret sahibi, şuurlu ve ibret almasını bilen insanlar için, ağaçların yaprakları bile Allah'ın varlığını ve birliğini bildiren birer defter hükmündedir.

Bitkiler hepsi bu toprakta biter,
Birdir ve Allah'ın ortağı yok hiç der.
Kalbi huşyâr olanın gözünde ağaçların,
Yaprakları Allah'ı bildiren bir defterdir²

Allah birdir, O'nun parçalara, cüzlere ayrılması mümkün değildir. Allah'tan başka ilah yoktur³. Bu ifadeleriyle kanaatimizce İbrahim Hakkı, diğer dinlerin çoklu Tanrı inançlarına işaret etmekte, tevhîdi savunmaktadır.

Varlığından ve birliğinden şüphe edilmeyen Allah, aynı zamanda sâni (sanatkârların en büyüğü) ve hikmet sahibidir. Şanı yüce, ihsanı boldur. Dolayısıyla İbrahim Hakkı'ya göre ilimlerin en faydalısı marifetullah yani Hakkı bilmek ve tanımdır ki, bunun yeri de uyanık olan kalptir. Yine O'nun birliğini tanımak marifet olduğu gibi eşi ve benzeri olmadığını bilmek de gerçek (hakiki) tevhittir. Eğer Allah, kendisini bildirmeseydi kimsenin onu tanınması ve bilmesi mümkün olmazdı.⁴

Şerki yok berfidir doğmadan doğurmadan ancak,

¹ İbrahim Hakkı Erzurumlu, Marifetnâme, (Osmanlıca), Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1310, s. 264; Allah'ın varlığı ile ilgili ayetler: Enam, 75-79; Kasas, 71-73; Ankebut, 61-63; Hadid, 3; Mülk, 10-30.

² İbrahim Hakkı Erzurumlu, Tam Marifetnâme, çev: Abdullah Aydın, İstanbul 1986, s. 305.

³ İbrahim Hakkı, Tam Marifetname, s. 766.

⁴ İbrahim Hakkı, Tam Marifetnâme, s. 766-767.

Ehaddir küfüvvü yok, ihlâs içinde zikreder Allah.⁵

Allah'ın Sıfatları

İbrahim Hakkı, Allah'ın sıfatlarını, mısralarında gayet veciz, etkili ve eksiksiz bir şekilde dile getirmektedir. Buna göre Allah, bütün kemal sıfatlarla muttasıf, cümle noksan sıfatlardan münezzehtir. Allah birdir, eşi, benzeri ve ortağı yoktur. O, yemekten, içmekten, uyumak ve giyinmekten; ailesi ve çocukları olmaktan, doğmaktan ve doğurmaktan münezzehtir. O, zaman ve mekândan münezzehtir olduğu gibi, her türlü şekil, renk ve uzuvdan da münezzehtir⁶.

Allah'ın zafî sıfatları sekizdir. Bunlar: İlim, irade, hayat, kudret, tekvin, semî, basar ve kelâm'dır.

Allah *âlimdir*. O'nun ilmi bütün eşyayı kuşatmıştır. Allah'ın ilmine kimsenin aklı ermez. Allah, her şeye kadirdir. Bir şeyi dilediği zaman ol der, hemen oluverir. Bütün hayır ve şerri Allah takdir eder ve yaratır. Ama O, hayrı sever, şerri sevmez. Bunun için, kullarına hayır işler yapmalarını ve şerden kaçınmalarını emreder. İbrahim Hakkı Hazretleri'ne göre hayır ve şer Allah'tandır. Bu görüşünü şöyle dile getirir: "Eğer huzur ve saadet istiyorsan unutma ki her zulümde bir adalet ve her şer de bir hayır vardır. Çünkü insanların kendi haklarında hayır gördükleri şey şer, şer gördükleri şeylerde hayr olabilir".⁷

Gel ey Hakkı, bil ol Hakkı ki cümle hükm Ondadır.

Kamu nahs'ı kamu sa'dı Kamu şerri kamu hayr.

Hep edip eyleyen Hak'tır bir anı bil unut gayrı.⁸

Cihan cümle cihetiyle ve eczâ ve sıfatıyla,

Hem ef'al-ı ibâdın hayr ve şerri cümle Halku'l-lah⁹.

Cem'i hayr ve şerri ol diler takdir, halk eyler.

Veli, hayrı sever ancak ki sevmez şerleri Allah.¹⁰

Allah, *basardır*. Yani her şeyi görücüdür. Simsiyah, zifiri karanlık bir gecede siyah bir karıncanın siyah bir tahta üzerinde ki yürümesini dahi görür, ayağının sesini duyar. O'nun görmesi de, duyması da bizim bildiğimiz manadaki gözle ve kulakla

⁵ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 263.

⁶ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 776.

⁷ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 264.

⁸ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 82.

⁹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 264.

¹⁰ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 263.

değildir. O, göz ve kulakları olmaktan münezzehtir. Görmesi de duyması da, sonradan olmadığı gibi; yok olacak da değildir.¹¹

O *semîdir*. İster gizli olsun, ister açık olsun her sesi işitir. Ama kulaktan münezzehtir. Çünkü işitmesi, O'nun sıfatıdır. Allah, diridir, yerde ve gökte olanı bilir. O'na gizli açık diye bir şey yoktur. Allah, kâinatta zerrelere kürrrelere varıncaya kadar her şeyi bilir. Geçmiş, geleceği insan kalbine gelen düşünceleri, diliyle konuştuklarını, hâsılı insanın içini ve dışını bilir. O, görünen hazırlarla görünmeyen gaipleri de bilir. Gaybı bilen yalnız O'dur. Başkası bilemez. Bilenler de ancak Allah'ın bildirmesiyle bilebilirler. O, unutmaktan, yanılmaktan ve şaşımaktan uzaktır.¹²

Allah, *mütekellimdir*, kelâm sıfatı vardır. Ama dili ve ağzı yoktur. Dolayısıyla O'nun konuşması harfler, lafızlar, sözlerle değildir. Zerreden kürrreye her şeyi O, yaratmıştır. O'ndan başka yaratan yoktur. Ayrıca Allah'ın subûti sıfatları, Allah'ın ne aynı ne de gayrıdır. Bu sıfatlar, Allah'ın zatıyla kaimdir.

Sıfât-ı bi-ekmeliyle O daim mutasarrıftır kim,
 Kamu noksan sıfatlardan berîdir zül-celâl Allah.
 Sekizdir çün sıfât-ı zâtî: ilm ile irâdetdir,
 Hayat-u kutret u halk u basar semî ve kelâmü'l-lah.
 Âlim oldur ki, ilmüne erişemez kimsenin aklı,
 İhata eylemiştir cümle bu eşyâyı ilmu'l-lah.
 Mümeyyiz oldur kim, dileyicidir ve her şeyi üzre kadirdir,
 Ne kim diler olur peyda alâ vâf-ı muradî'l-lah.
 Cemi hayr ve şerri ol diler takdir halk eyler,
 Veli, gözden münezzehtir basardır mın sıfatı'llah.
 Semî oldur her avazı işitir sır ile cehri,
 Münezzehtir kulaktan ol, sıfattır onda sem'u'l-lah.
 Subûtiyye sıfât-ı kim ne aynıdır ne gayrıdır,
 Kadîm ve dâim ve zâtıyla kaimdir sıfatu'l-lah.¹³
 Hüdâya şükür kim, halk etti bunca encâm-u eflâk,
 Salât ol dostuna olsun kim, şânında demiş levlâk.¹⁴

Tevhit-Şirk ilişkisi

¹¹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 777.

¹² İbrahim Hakkı, Tam Marifetnâme, s. 777.

¹³ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 263.

¹⁴ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 81, 151.

İbrahim Hakkı Hazretleri, eserinde tevhit-şirk ilişkisi üzerine özellikle vurgu yapmakta, ikisi arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. O'na göre her türlü mükemmelliğin, olgunluğun, huzur ve mutluluğun asıl kaynağı tevhitir. Tevhid, Allah'ı tek ve bir bilmektir. Allah'a şirk koşturmak ise, her türlü aşağılığın, noksanlığın, bayağılığın sebebi olduğu gibi; büyük azâb, huzursuzluk, mutsuzluğa da kaynak teşkil etmiştir. Bu yüzden eğer kişi şirkten azad olursa, iki cihanda da azaba duçar olmaktan kurtulur.

O'na göre iki türlü şirk vardır: Şirk-i hâfi (gizli) ve şirk-i celî (açık). Bu iki şirkten de uzak olan, arınan kişi, şüphesiz velidir. Allah veli kullarına azap etmeyeceğinden, şirkten uzaklaşıp veli olmak gerekir.

Tevhit oldu aslı her kemâlin,
 Ki şirk-u şektir her zılâlin.
 Kamu zevke çün tevhit oldu Mebde'
 Azâb-ı ekbere şirk oldu Menşe'.
 Azâba bâis olan şirk ü şektir,
 Eren tevhide zevk etmek gerektir.
 Kişinin şirkten pâk olsa cânı,
 O görmez hiç âzâb-ı dû-cihani.
 Eğer şirk-i hâfidir, ger celidir,
 Kamudan pâk olan "lâ budda" velidir.
 Hudâ kılmaz velisine azâbı,
 Veli ol şirkten kıl ictinâbı.¹⁵

İbrahim Hakkı'ya göre insan, irfan için dünyaya gelmiştir. Eşref-i mahlûkattır. Mükemmel varlık olduğu için, onun ulvî gayeleri, hedefleri ve vazifeleri mevcuttur. Bu yüzden insan, basit şeyleri bahane edip asli görevini, sorumluluğunu unutmamalıdır. Bunun yolu da kendini tanımaktan geçer. Çünkü nefisini bilen, Allah'ı da bilir ve tanır. Allah'ın salih, veli kullarının kurtuluşu nefisten geçip, masivayı terk etmek ve Allah'ı anmakla mümkündür. Böyle yapan Allah'ın zatının bir olduğu gerçeğine varır; sıfat ve fiillere bakıp kalmaktan kurtulur ve gerçek muvahhid olur. Allah'ın kullarından istediği de budur. Hakiki tevhide ermek isteyen birisi, devamlı Allah'ı zikir ederek tevhit kapısını çalmalı, masivayı terk etmeli, müeddep olmalı, her şeyi yerli yerinde yapmalı, insanların aklî derecelerine göre söz söylemeli, Resûlullah (sav)'a uyup,

¹⁵ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 560-561.

sünnet-i seniyyeyi yaşamalı ve sırât-ı müstakîme gitmelidir¹⁶. İbrahim Hakkı Hazretleri İslam'ın Allah'la ilgili itikadını manzume halinde anlatmış, Allah hakkında şu genel bilgileri vermiştir:

Hudâ Rabbim, Nebim Hakka Muhammed'dir Resûlullah,
 Hem İslâm dinidir dinim, kitabımdır Kelâmu'llah.
 Bulunmaz Rabbimin zıddı ve ne misli âlemde,
 Ve suretten münezzehtir, mukaddemdir Teala'llah.¹⁷
 Ne cisim ve ne arazdır-ne mutehayyiz ne cevherdir,
 Yemez içmez, zaman geçmez, cümleden beridir Allah.
 Tebeddûlden, tağayyürden, dahi elvân-u eşkâlden,
 Muhakkak ol müberrâdır, budur selb-i sıfatu'l-lah.
 Ne göktedir ne yeredir, ne sağ-u sol ne ön artda,
 Cihetlerden münezzehtir ki, hiç olmaz mekân-u'l-lah.
 Ana bir kimse cebr ile bir iş işletemez aslâ,
 Ne kim kendi murâd eyler vücûda ol gelur billah,
 Anın her bir kemâli bi-tagâyur hâsıl olmuştur,
 Ki yoktur muntazar olunacak hiçbir kemâlu'l-lah.¹⁸
 Gel ey Hakkı bil ol Hakkı ki cümle hüküm andadır,
 Kamu nahsı kamu sa'dı kamu şerri kamu hayr,
 Hep edup eyleyen Halıktır bir anı bil unut gayr-ı,
 Ko üç Mevlüd-i dört emi yedi âbâina tak,
 Kamusu hâlık ve Fâni huve'l-hayy, huve'l bâkî.¹⁹

İbrahim Hakkı, Allah hakkında bilgi verirken, İslam itikadını sade ve anlaşılır bir tarzda dile getirme yanında, zaman zaman diğer dinlerin Tanrı inançlarına da işarette bulunmakta, onları eleştirmekte ve okurlarını bu konuda uyarmaktadır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi O, politeizmi reddettiği gibi, hulul (karma-tenasüh) ve inkarnasyanu (Tanrı'nın insan suretine bürünmesi) da reddetmekte, bu görüşünü şu mısralarla dile getirmektedir.

Ana hâdis hulul etmez ve bir şey vâcib olmaz kim,
 Her işte hikmeti vardır bir abes iş işlemez Allah.

¹⁶ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 361.

¹⁷ Bak. İhlâs Suresi, 1.

¹⁸ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 263.

¹⁹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 82.

*Hulul etmez o zât abde ve hiçbir ferde zulmetmez,
İbâdın ıslâhı lazım değil, kim halkede Allah.²⁰*

"hulul etmez o zât abde" demekle, Hıristiyanlığın temel inançlarından biri olan, Tanrının İsa'nın vücuduna girip, İsa şeklinde dünyadaki insanlar arasında yaşadığı inancını reddetmektedir. İslam da böyle bir inancın mümkün olmadığını vurgulayarak, Hıristiyanlıktaki tanrı inancından farkını ortaya koymaktadır.

Mâsiva - Allah İlişkisi

İbrahim Hakkı Hazretleri, kalbin bir kararda durmayan ve sık sık değişen kaypak özelliğine dikkat çekerek, kalbin mukallible bilinmesine, onun telkinleriyle Allah'tan başka varlıklara bağlanmamak gerektiğine işaret eder. O'na göre içerisinde Allah'tan başka varlıkların sevgisi bulunmayan bir kalp, Allah'ın evidir. İlim ve hikmetle doludur. Böyle bir kalbe sahip olup, Allah'ın sevdiği kullardan olabilmek için mâsivâyı unutup, Allah'la olmak gerekir. Çünkü gerçek varlık, varlığı ezeli ve ebedi olan Allah'dır. Bu yüzden Allah'ı bir bilen, ehl-i tevhit, Allah'tan başkasını ispat etmeye çalışmaz. Çünkü Allah'tan başkası (Mâ-sivâ), hevâ ve hevesten ibarettir. Geçici ve fânidir.

*Muvahhid eylemez hiç gayriyi ispat,
Ki et-Tevhid-u iskâti'l-izâfât.
Siva-yı Hakk hevâ ile hevestir,
Bi'l ancak Hakkı, kim Allah bestir.²¹*

Dünyayı bütün yönleri, parçaları, sıfatlarıyla, kulların iyi ve kötü amellerinin hepsini Allah yaratmıştır. Dünya ve Ahirette Allah 'tan başka yaratan ve üstün olan yoktur. Allah yeterlidir. O'ndan başka her şey boştur ve fânidir.

Yukarıda zikrettiğimiz hususları İbrahim Hakkı, mısralarında derli toplu olarak şöyle dile getirir:

*Kalbi mukallible bil, verme sivâyâ sebil,
Gafil eder kâl-u kıl hâzır ol eyle safâ.²²
Mâ-sivâ kalmazsa bir dilde o beytu'llahtır,
İlm ve hikmetle dolu mulkü beka olmuştur.²³
Masivâ-yı unutup Hakk ile ol, ey Hakkı,*

²⁰ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 263-264.

²¹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 560.

²² İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 328.

²³ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 362.

Var odur çünkü bu varlığa sen olma mağrur.²⁴

Hakkı Hakk için ver ehline dünyayı,

Ednâyı unut seversen ol a'lâyı,

Emvâc ile boş yorulma bul deryâyı

Yok anla bu Mâsivâ-yı, bil mevlâyı,²⁵

Cihan cümle cihetiyle ve e'câ sıfatıyla

Hem e'fal-ı hayr ve şerri cümle Halku'llah

Anın ilm-u Halk-u takdiriyle hâdistir,

Ki yoktur Hâlık ve Bârî iki âlemde gayru'l-lah.²⁶

Kalp-Allah İlişkisi

Kalp, varlığın bütün hareketlerinin fıskırdığı hayatî merkezdir. İbrahim Hakkı'ya göre kalp, aşk (Muhabbetu'l-lah) ve Allah'ı tanıma (marifetu'l-lah) yeridir. O'na göre üç çeşit kalp vardır, biri kendisine verileni bekler, diğeri Allah rızasını diler, üçüncüsü de onu görmeyi ister.²⁷

Kalp, ruhlar âlemindeyken rabbini görmüş ve yaratılış sebebini anlamıştır. Bir kısmı bu hikmete uygun olarak Allah'ın o ilk toplulukla kendilerine yönelttiği "elestü birabbiküm" sorusuna verdikleri "galu belâ" cevabının gereğince hareket ederken bir kısmı bu gayeyi unutarak kendilerini tamamen dünyaya vermiştir.²⁸

Kalp Allah'ın evi, Allah'ın daima kontrol ettiği, nazar ettiği yerdir. Her türlü kötülükten temizlenirse nurlarla dolar. İnsan kalbinin iki yüzü vardır. Biri gaibe, değeri şahadet âlemine bakar. İşte gaip nurlarının görülebilmesi için bu aynanın paslanan yüzünün silinmesi ve cilalanması lazımdır. Bu aynada hiddet, şehvet, gaflet, dünya sevgisi vs. gibi şeyler aksederse, cilalı ve parlak halini kaybeder gaip nurları görülemez. Ancak şeriatın yakından, gitmekle, kâinata ibret nazarıyla bakmakla, hilm, iffet, zühd, takva, itaat zikir ve fikirle mümkün olur. Kalbi kâmil olan kimse, nefisini alçak tutmakla ve nefisini kırmakla kalbini topraktan ve Allah'tan başka her şeyden temizlemiştir. Onun kalbi Allah'ın evi olmuş "Biz ona şah damarından daha yakınız"²⁹ emrinin muhatabı ve uygulayıcısı durumuna gelmiştir.³⁰ Böylece Allah'a yaklaşmıştır.

²⁴ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 459.

²⁵ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 151.

²⁶ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 264.

²⁷ Hayrani Altıntaş, Marifetnâme'de Tasavvuf, İstanbul 1981, s. 60; İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 288.

²⁸ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 297.

²⁹ Kaf, 16.

İbrahim Hakkı'ya göre İnsan, bu acizlik, yalnızlıktan kurtulup gerçek dost olan Allah'ı bulmalıdır. Allah insana, insanın kendinden yakındır. Birdir ve yeterlidir. İnsan Allah'ı arayacaksa varıp kendi kalbinde aramalıdır. İnsan eğer saadet diliyorsa, Allah'la ünsiyet kurmalı ve bu yakınlığını sürdürmelidir. İbrahim Hakkı, kalbi ifade için genelde gönül, dil kavramlarını kullanmakta, kalp- Allah ilişkisini şöyle ifade etmektedir:

Cennet-i a'lâdan a'lâdır hem eyvân-ı dil,
 Anda lütfüyle tecelli eyler ol sultân-ı dil.
 Kendi nurundan münevverdir behşeta âbâd-ı dil,
 Hüsn-ü vechinden müzeyyendir nekeristân-ı dil.
 Çünkü dil tahtında Sultân-ı hakikat hükmeder,
 Cümle kanlar Hübb-i tâatle tavr-ı fermân-ı dil.
 Cismeder bir perde-i pür nakş-ı cân dergâhında,
 Can nedir bir perde dardır ki, cânân-ı dil.
 Evveli bil, ahiri bil, zâhiri bil bâtını,
 Andan anlarsın neden yapıldı çâr-ı erkân-ı dil.
 Cümle âlemdir muhîti dilde bir mevc-i revâ,
 Mevcinden geç ol garik bahr bi-pâyân-ı dil.
 Çün bî-zat-ı dilde bast olmuş simât-ı aşk-ı Hak,
 Ehl-i dil âlem de olmuş dembe dem, Mihmân-ı dil.
 Var iken âlemde Hakkı böyle bir âli makam,
 Kible-i can olmalıdır hüsn ve hem ihsan-ı dil.³¹
 Çünkü gönül beyt-i Hudâ'dır
 Gönlüne gelemeyen Hudâ'dan cüdâdır.
 Ne istersen yürü var andan iste,
 Hudâ'nın ulu dergâhı gönüldür.³²
 Emn-u eman seninledir,
 Vasfedemem gönül seni.³³
 Hakkı Hak'tan gafil olma hazır ol eyle huzur,

³⁰ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 590; İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 451, İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 328.

³¹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 288.

³² İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 287, Ayrıca bk. 293-294.

³³ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 296.

Dil nazargâh-ı Hudâdır saf kıl kim dola nur.³⁴
 Gönül kim bâb-ı Mevlâdır yok andan taşra bir şüglüm,
 Anın aşkıdır ancak dilde bir gayri nigârım yok.³⁵
 Eğer cihanı gönülden cüdâ edersen sen,
 Huzur-ı zevk ile zıkr-i Hudâ edersin sen.³⁶
 Rabbin dilersen iste derununda bul karib,
 Dil-hâne-i Hudâ'dır anı sanma sen cüdâ,
 Çün Pir-i aşk imiş seni irşad eden müdâm.
 Hakkı gönül de bul anı sen gaflet etme hâ.³⁷
 Bâb-ı ihsân-ı Hudâ feth olmak istersen seya,
 Dil kapısın beklemek hoş kâr olur vakti seher³⁸.

Nefis-Allah İlişkisi

İbrahim Hakkı Hazretleri, "Nefsini bilen Rabbini bilir" meselesine geniş yer ayırmıştır. Marifetnâme'nin muhtelif yerlerinde Allah'ın iki cihanı insan için yarattığını, insanın Allah'ın ilahi sanatlarına bakması ile eşyada var olan hikmetleri bileceğini, eşyada var olan özelliklerin bazılarını kendinde bulacağını, böylece nefisini tanıyacağını bundan hareketle de Allah'ı tanıyıp bileceğini belirtir. O'na göre kişinin kendini bilmesi, Allah'ı tanınmasının vesilesidir.

İbrahim Hakkı Hazretleri Allah'ın sıfatlarındaki manaları açıklarken şöyle der: "Şayet sana Allah'ın hidayeti ulaşır da, bu manalara vakıf olursan sıfatların çokluğu içindeki zâtın yani Allah'ın varlığını ve birliğini bulursun. Böylece kalp gözünle Hz. İbrahim (a.s) gibi göklerin ve yerin bilinmeyen yönlerini görürsün. Çünkü nefisini³⁹ bilmek ve tanımak yalnızca kalp âleminde mümkündür. Nefsini tanıyacak kadar idrâki olan, Hakkı bilmek şerefine nail olur. Çünkü cilâlı bir ayna kadar parlak olan insan ruhu, Hakkın tecelligâhı olur.⁴⁰

Kim ki canından ırag oldu işi ah olmuş,
 Nefsini arif olan, arif-i billah olmuş.⁴¹

³⁴ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 451.

³⁵ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 309.

³⁶ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 336.

³⁷ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 299.

³⁸ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 314.

³⁹ Burada nefis'ten kastedilen kişinin kendisidir. Nefs, zat manasında kullanılmıştır.

⁴⁰ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 224.

⁴¹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 301.

Çü sen irfan için geldin Cihâna,
 Hiç etme arada türlü bahâne.
 Nedir dersen eğer anın tarîkı,
 Bilur Hakkı, bilen nefsin hakîki.⁴²
 Çün Hakk seninledir dahi sen var anınla ol,
 Gözle rızasın ile hayyen kıl ona huşû,
 Hakkı hemîşe Hakk ile Ol dilde bul surur,
 Zevk-ı huzurdan seni nefs etmesin menû.⁴³

Yazarımız, Allah'ı anmanın, O'na yaklaştıran en kuvvetli söyleyiş olduğunu kabul eder. Allah'ı anma, imanın alâmeti, ibadetin beyni ve irfan kapısının anahtarındır⁴⁴. İbrahim Hakkı'ya göre, zikrin en faziletlisi "Lâ ilâhe illallâh" sözüdür. Bu ise kalbin nuru, ruhun huzuru, gönlün cilası ve aklın nurudur. Zikre devam edenin fiilleri ve ahlâkı güzel; ruhu sevinçli olur. Zikri Allah olanın fikri Allah, ruhu uyanık ve rahat olur*. Zikre devam, Allah sevgisini artırır. Allah'ın zikri dilden kalbe, kalpten ruha ulaştığı gün veli mertebesine çıkarılır.⁴⁵

Allah adı hoş işler evvelidir,
 Her dem Allah diyen kişi velidir.⁴⁶

Dünyada her şey İbrahim Hakkı Hazretleri'ne Allah'ı hatırlatır. O'na göre kul için Allah aşkı, Ondan başka ne varsa hepsini unutmaktan, kendi hayatını onda yok etmekten ve O'nun sıfatlarını kendi sıfatlarıyla değiştirmekten ibarettir.⁴⁷ İbrahim Hakkı Hazretleri'ne göre gerçek Allah aşkı, kulu ile cihan arzusundan uzaklaştıran ve sadece Allah'la meşgul ettirendir. O korkudan ziyade sevgi ve fazilettir.⁴⁸

Marifetnâme kulların Allah'ı çeşitli yönlerden sevdiğini kaydetmektedir. Buna göre bazıları Allah'ı herkesin, her şeyin yaratıcısı olarak, zatı için severler. Bazıları da onu ilahi ve tam doğru olan fiilleri için severler; diğer bazıları ise onu güzelliğinin tezahürleri olan eserleri için severler.

Ten Muradı ekl-u şurb-ı mülk-i mâl

⁴² İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 560.

⁴³ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 478.

⁴⁴ Gerçektende Allah şöyle buyurur: "Beni anın bende sizi hatırlayayım" (Bakara, 40).

* Tıpkı Kur'an'da Allah'ın buyurduğu gibi. "Onlar, inanmışlar kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur. Dikkat edin kalp ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşurlar." (Rad, 28)

⁴⁵ Altıntaş, Marifetnâme'de Tasavvuf, s. 94; İbrahim Hakkı, Marifetnâme, 337.

⁴⁶ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 136, Ayrıca bk. s.151.

⁴⁷ Altıntaş, Marifetnâmede Tasavvuf, s. 71.

⁴⁸ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 397.

Can temennâsı cemâl'ı Zül'l-Celâl
 "La Cereme" ednâ yeri ednâ sever
 Yani ten dünyayı can Mevlâ'yı sever.⁴⁹

Allah'ın Rızkı ve Tevekkül

İbrahim Hakkı'ya göre, İnsanı yoktan var eden Allah insanı aç bırakmaz, bir yerden rızık kapısı açar. Kulunu başka kapılara muhtaç etmez. Allah henüz doğmamış yavrunun rızıkını yaratmıştır. Kişiye düşen bu rızık bulmak, elde etmek için çalışmaktır. Belirli sebeplere riayet ettikten sonra Allah'ın rızıkına kanaat getirip şükreden, Allah'ın Rezzak ismine mazhar olur. Bilur ahvâlini

Razzâk-ı Hâkim,

Rızkın vakt ile eyler teslim.
 Seni yoktan var eden aç etmez,
 Gayri kapılara muhtaç etmez⁵⁰.

İbrahim Hakkı Hazretleri Allah'a dua ederek rızık için bizi perişan kılmamasını, Allah'ı zikretmekle ruhun gıdasını kazanmayı nasip etmesini, hikmet kapısını her zaman açık tutmasını talep eder. Sonra insanlara bir nasihatle bulunarak, Allah'a tevekkül etmelerini, haline şükür ve sabretmelerini ister. Allah'ın, insanın halini bildiğini, vakti gelince insanın rızıkını vereceğini belirtir.

Bizi ey hayy-ı Hûdâyı Mûteâl,
 Rızık için kılma perişan-ı ahvâl.
 Zikrini dilde gıday-ı ruh et,
 Can da hikmet kapısın meftûh et.

İbrahim Hakkı Hazretleri'ne göre tevekkül, Allah'tan dilemek, O'na güvenmek, kendini O'nun hikmetine "lutfuna ısmarlamaktır. Mütevekkil, düşünüp taşınma zahmetine katlanamayan Allah'ın takdir ettiği şey konusunda, zihni huzurda bulunup sebebi tahkik etme zahmetine girmeyendir. Tevekkül korkuyu dağıtır, ümidi sağlamlaştırır; hatâları siler.⁵¹

Yürü var hakka tevekkül eyle,
 Haline sabr-u tahammül eyle.
 Bilir ahvalini Rezzâk-ı Hâkim

⁴⁹ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 278.

⁵⁰ İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 362.

⁵¹ Altıntaş, Marifetnâme'de Tasavvuf, s. 352.

Rızkını vakt ile eyler teslim.⁵²

Tevfiznâme

Marifetname'nin Allah inancını konu edinen ve en dikkat çeken şiirlerinden biri de tevfiznâmedir. Hayrani Altıntaş Marifetnâme'deki tevfiz anlayışını şöyle açıklar: "Marifetnâmenin tevfiz⁵³ anlayışına gelince o bütün işlerini Allah'a bırakıp o'na güvenerek, gene onun iradesine teslim olmaktan ibarettir. Böylece tevekkül ve tevfiz, hatta teslim ve rıza kavramları arasında bir bağlantı ve ilişki ortaya çıkmaktadır. Tefviz, henüz belirmemiş ilahî emri yine kendisine bırakmaktadır. O bedende teslim, gönülde itimat, canda rıza, şiddet ve nimette halktan çekilmek ve Allah'a dönmektir ve üç alâmeti vardır: 1. tedbiri takdire verip sükûnet bulmak, 2. irât ve ihtiyârı tedbir-i mevlâya verip muattal kalmak. 3. saat be saat kazâya müterakip olmaktır."⁵³

Tevfizname'nin tamamına bakınca buradaki ifadeler bütün inisiyatifi ortadan kaldırır; hatta Allah'ın insana bahşettiği iradenin rolünü bile. Gerekli tedbirleri almaksızın "kaza"nın olmasını beklemek İslam'ın ruhuna aykırıdır. Bizzat İbrahim Hakkı Hazretleri'nin hayatı böyle bir düşünceye ters düşer. Gerçekte bu teslim ve tevfiz gerekli tedbirleri alındıktan sonra şarttır. pek çok ayeti kerime çalışma ve insan iradesinin önemini belirtilir.⁵⁴

Hak şerleri hayr eyler

Zannetme ki gayreyler

Arif anı seyreyler.

Mevlâ görelim neyler,

Neylerse güzel eyler.

Sonuç

Allah'ın varlığı ve birliği esası üzerine bina edilmiş olan İslam, kabulümüze en son ve en mükemmel dindir. Allah, kendisine olan iman ve sevgiden dolayı Müslümanların gönüllerinde taht kurmuştur. Bu yüzden gerek sanat ve gerekse edebiyat gibi birçok alanın konusunu Allah'la ilgili hususlar oluşturmaktadır.

Bu araştırma göstermektedir ki, İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Marifetnâme'sinde de Allah'ın zikredilmediği konu yok gibidir. İbrahim Hakkı, şiirlerinin çoğuna Allah adıyla başlamakta ve sonucu Allah'ın varlığına getirmektedir.

⁵² İbrahim Hakkı, Marifetnâme, s. 362.

⁵³ Altıntaş, Marifetnâme de Tasavvuf, s. 151.

⁵⁴ Altıntaş, Marifetnâme'de Tasavvuf, s. 156; Necm, 39, 40, 41; Kasas, 73, 77; Cum'a, 10; Nisa, 32; Yunus, 67; Şûra, 20.

O, tevhit konusu üzerinde önemle durmakta, kalbi uyanık olanlara ağaçların yapraklarının bile Allah'ın varlığı ve birliğini belirten birer defter hükmünde olduğunu söylemektedir. Tevhitle şirk-i karşılaştırmakta, Allah'ın şirk ve şekki asla kabul etmeyeceğini belirtmektedir.

İbrahim Hakkı Hazretleri'nin, Marifetnâme'de Allah hakkında verdiği bilgilerin Ehl-i sünnet anlayışına tamamen uygun olduğunu görmekte, şiirlerinin çoğunun ayet-i kerime ve hadisi şeriflerden mülhem olduğunu müşahede etmekteyiz. O, Marifetnâme'de Allah inancının özünü, nüvesini vermektedir. Kalam ve akait kitaplarında uzun uzadıya anlatılan, biraz da karmaşık hale getirilen inanç esaslarını, çok kısa beyitlerle sade ve bir o kadar da etkili şekilde dile getirmektedir.

Din bilimleri açısından dikkatimizi çeken bir husus da İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Allah hakkında bilgi verirken, zaman zaman diğer dinler ve inançlarla karşılaştırmalara yer vermesidir. Nitekim onun, Allah'ın çeşitli cüzlere ve parçalara ayrılamayacağını vurgulayarak teslisi reddettiğini, İnsanların ilah olamayacağını Tanrı'nın da insan şekline giremeyeceğini söylemekle de hulul ve inkarnasyonun yanlışlığına dikkat çektiğini görmekteyiz.

İbrahim Hakkı Hazretleri, Allah'ın insanlara yakın olduğunu, kendisini tanıyanın Allah'ı da tanıyıp bileceğini, kalbin Allah'ın nazargâhı olduğunu, dolayısıyla insanın Allah'ı kendi kalbinde araması gerektiğini, Allah'ın affedici ve duaları kabul eden olduğunu şiirleriyle çok veciz bir şekilde dile getirmiştir. Ayrıca o, "*Halk içinde Hakk'la beraber olma*"nın gereğini vurgulamıştır ki, günümüz insanının, bu anlayışa daha çok ihtiyacının olduğunu söylemek mümkündür.

İBRAHİM HAKKI'NIN MARİFETNAMESİNDEKİ HADİSLER VE DEĞERİ ÜZERİNE

Arş. Gör. Abdulvahap ÖZSOY*

1. İBRAHİM HAKKI VE HADİS/SÜNNET

İbrahim Hakkı'nın (1703–1780) yaşadığı dönem hadis tarihi açısından tehzib dönemine tekabül etmektedir. Bu dönem dördüncü hicri asırdan günümüze kadar uzanan bir zaman periyodunu içine almaktadır. Üçüncü asırdan sonra yapılan çalışmaların hemen hepsi orijinaliteden uzak ve daha önce ortaya konmuş olan eserlerin üzerine yapılmıştır. Bu çalışmalara genel olarak bakılınca; farklı kitapları birleştirme, karşılaştırma, zevaid çalışmaları, ihtisar, istidrak, istihrac, tahric, şerh, garibu'l-hadis gibi önceki dönemlerde ortaya konan eserler esas alınarak yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir¹. Dolayısıyla bu çalışmalar daha çok eskiyi taklit etme seyrinde olup hadis ilmiyle alakalı orijinal eserler ortaya konulamamıştır². Bu durumun bir tek istisnası bulunmaktadır; o da, müsteşriklerin etkisiyle Hint alt kıtasında yapılan hadis çalışmalarıdır³.

İbrahim Hakkı'nın aldığı eğitim içerisinde Hadis ilminin yerini tespit etmek oldukça zor görünmektedir. Zira onun ders aldığı hocaları arasında ismi bilinen tek kişi Hazık Mehmet Efendidir ve ondan da neler okuduğuna dair ayrıntılı malumat yoktur⁴. Ancak Marifetname merkezli olarak konuya yaklaşıldığında, ilerde görüleceği üzere, onun özellikle hadis ilmine yöneldiğini ve hadis ilminin teknik noktalarına hakim olduğunu söylemek zor görünmektedir. Marifetname'de, hadis ilmi açısından; daha çok mukallit bir İbrahim Hakkı portresi göze çarpmaktadır. Eserinde tefsir ve hadis kitaplarında yer alan rivayetler, özellikle sıhhat açısından herhangi bir elemeye

* Atatürk Üniversitesi SBE. Hadis Bilimdalı, Erzurum, abdulvahabozsoy@hotmail.com.

¹ Canan, İbrahim, *Kütübi Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1988, I, 272-273; Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları*, Etüt Yay., Samsun, 1997, s.35 vd.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılma ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay., Ankara, 2000, s. 76 vd.

³ Bkz. Daudi, Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yay., s. 149 vd.; Görmez, s. 89 vd.

⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri ve Ahmet Remzi Akyürek Miftahu'l-Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, III, 33; Çağrı, Mustafa, "İbrahim Hakkı Erzurûmî", *DA*, İstanbul, 2000, XXI, 305.

tabi tutulmadan dercedilmiş gibi görünmektedir.

2. MARİFETNAME VE HADİS

A. Marifetname'de Kullanılan Hadis İlimiyle Alakalı Kavram ve İstilahlar

Marifetname'de kullanılan bolca hadis malzemesi ile birlikte hadis ilmiyle alakalı kavram ve istilahlara da rastlanmaktadır. Bu kavramlardan ilk bakışta dikkatleri çekenler hadis, sünnet, bidat, nebevî hadis, kutsî hadis, müteşabih hadis, haber gibi ifadelerdir.

İbrahim Hakkı ele alacağı konuya giriş yaparken ilk önce ayetleri vermekte daha sonra ise hadislerle değinmektedir. Eserde hadis veya nebevî hadis isimlendirmeleriyle verilen ifadeler Hz. Peygamber'in sözlerinden oluşmaktadır. Dolayısı ile İbrahim Hakkı hadis terimini Hz. Peygamber'in sözleri ile sınırlandırmış gibi görünmektedir. Ancak hadisçilere göre hadis kavramı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine şamil olan bir ifadedir⁵.

İbrahim Hakkı eserinde sürekli olarak Kur'an'la birlikte sünneti de zikretmiş ve İslam'ın kaynağı, kurtuluşun yolu olarak bu iki esasa işaret etmiştir. O'na göre ebedî kurtuluşa ermenin yegâne şartı kitap ve sünnetle amel etmektir⁶.

Marifetname'de sünnet kavramının kullanıldığı yerler incelendiğinde onun, sünnet anlayışının sadece Hz. Peygamber'in davranışlarıyla sınırlanmış gibi görüldüğü ve hadisçilerin sünnet anlayışının bir kısmını ifade ettiği söylenebilir. Hadisçilere göre Hz. Peygamber'den nakledilen her türlü söz ve iş sünnet şemsiyesi altında değerlendirilmiştir⁷. İbrahim Hakkı ise, sünnet'ten bahsettiği yerlerde daha çok Hz. Peygamber'in davranışlarına atıfta bulunmakta, hadisçilere göre sünneti oluşturan diğer malzemeye işaret etmemektedir. Ona göre, Hz. Peygamber'in bu davranışlarına muhalif davranışlar ise bidat olarak nitelenmektedir. Örneğin, İbrahim Hakkı, "Resulullah'ın sünneti üzere giyinme" bölümünde Hz. Peygamber'in giyiniş tarzını anlatarak bunların sünnet olduğunu ifade etmektedir⁸. Burada anlatılan giyim tarzına muhalif davranışlar ise bidat olarak tavsif edilmiştir. Mesela, sarığın ucunu iki omuz arasına iki karış uzatmak sünnet, çene altına devretmek ise bidat olarak

⁵ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s.63.

⁶ İbrahim Hakkı Erzürümlü, *Marifetname (Osmanlıca)*, Ahmed Kamil Malbaası, İstanbul, 1330, 260 vd.

⁷ Bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tespit Yöntemi*, Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 12.

⁸ İbrahim Hakkı, 245-246.

nitelendirilmiştir⁹.

Hadis ilmiyle alakalı olarak Marifetname'de kullanılan bir başka kavram ise kutsî hadis ifadesidir. Konuların girişinde, ele alınacak meseleyle alakalı ayetlerden sonra genellikle kutsî hadisler verilmektedir. Verilen rivayetlerin kutsî hadis olduğuna bazen işaret edilmiştir¹⁰. Ancak çoğunlukla bunların kutsî hadis olduğu ifade edilmeden doğrudan "Allah u Teala şöyle demiştir" gibi ifadelerle Allah Teala'ya isnad edilmiştir. Oysa ki hadis usulünde, genellikle, kutsî hadisler araya Hz. Peygamber yerleştirilerek Allah'a isnad edilmektedir¹¹. Kutsî hadislerle alakalı olarak dikkat çeken bir başka husus ise şudur: Marifetname'de bir rivayetin kutsî hadis olması onun sahih olduğunu da ihsas ettiriyor gibidir. Zira İbrahim Hakkı hiç çekinmeden bu rivayetleri ayetler gibi Allah Kelamı olarak nakletmektedir. Oysa kutsî hadisler içerisinde sahih olanlarından çok daha miktarda mevzu rivayet bulunduğu bir gerçektir¹².

Örneğin en meşhur kutsî hadislerden birisi olan ve Marifetname'de de yer alan "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim"¹³ rivayeti hadis kriterleri açısından mevzu bir rivayettir¹⁴.

Marifetname'de hadis nakledilirken kullanılan bir başka ifade ise, "müteşabih hadis" terkidir. "Birden fazla manaya gelebilen, zahiri manasıyla anlaşılması da, beşer akli yönünden güçlük arzeden izah ve yoruma muhtaç hadis"¹⁵ şeklinde tarif edilen müteşabih teriminin İbrahim Hakkı tarafından yerinde kullanılarak Allah'a insani özelliklerin atfedildiği hadisler aktarılırken kaydedildiği görülmektedir. Bu nitelendirme ile verdiği hadislerden birisi şudur: "Her gece, gecenin ikinci yarısı oldukça, Hak teala sema-yı dünyaya nuzül edip buyurur ki: Bana dua edenin duasını kabul ederim, isteyene veririm, istiğfar edeni mağfiret ederim"¹⁶. Görüldüğü gibi bu rivayette Allah u Teala'nın dünya semasına nuzul ettiği ifade edilmekte, bu ise zahiri manasıyla anlaşıldığında beşerî bir fiil olan "inme/konaklama" eyleminin Allah'a

⁹ İbrahim Hakkı, 245.

¹⁰ Bkz. İbrahim Hakkı, 338, 386, 304.

¹¹ Bkz. Yılmaz, Hayati, "Hadis İliminde Kutsî Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.: 1 (1996), s. 171.

¹² Yılmaz, s. 176.

¹³ İbrahim Hakkı, s. 220.

¹⁴ Bkz el-Aclün, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ'steharâ mine'l-Ehâdisi Alâ Elsineti'n-Nâs*, Thk. Ahmed el-Kallâş, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1983, II, 173.

¹⁵ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 120. Ayrıca bkz. Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık Yay., İstanbul, 2002, s.37-41.

¹⁶ İbrahim Hakkı, s. 312. Ayrıca bkz. s. 386. Hadisin kaynakları şunlardır: Muvatta, Kur'an, 8; Buhari, Teheccüd, 14; Ebü Dâvud, Sünne, 21; Tirmizi, Salat 329.

izafesinden kaynaklanan anlaşılması güç bir durum oluşturarak yorumu gerektirmektedir¹⁷.

Hadis ilmiyle alakası olan ve İbrahim Hakkı'nın da eserinde kaydettiği kavramlardan bir diğeri de "haber" ifadesidir. Yer yer bilgiler nakledilirken "haberde varit olmuştur" şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Bu bölümler incelendiğinde, İbrahim Hakkı'nın haber kavramını da farklı bir anlamda kullandığı görülmektedir. Zira hem merfu bir rivayet naklederken, hem de sufiyeden bir değerlendirme nakledilirken bu haber nitelemesi kullanılmıştır.

Örneğin, "Yedi gezegen yıldızın ve dört keyfiyetin tesirlerinin başlangıçlarını bildirir" ¹⁸ şeklindeki başlığın altında "Zira ki, Hak Taala kendi sevdiği kullarını, kâh mihnet ve bela ile ve kâh sevdâ hastalığıyla cenab-ı izzetine davet eder" ¹⁹denilerek şu rivayet nakledilir: "Nitekim haberde: 'Muhakkak ki bela, önce peygamberlere, sonra velilere, sonra benzerlerine, benzerlerine... vekil olur'diye vârid olmuştur"²⁰. Burada nakledilen bilgi merfu hadis mahiyetindedir²¹.

Bir başka yerde ise, haber kelimesi şu bütünlük içinde kullanılmıştır: "Haberde gelmiştir ki, tahkiken dünyada bir cennet vardır ki onu bulan kimsede cennet arzusu kalmaz. Dediler cennet marifetullahtır"²². Muhtemelen bir mutasavvıfa ait olan bu söz de nakledilirken haber nitelemesiyle aktarılmıştır. Oysa hadis istihlaları arasında kullanılan haber kavramının üç anlamı verilmektedir.

Bunlardan birincisi merfu, mavkuf ve maktu rivayetler için genel bir isimlendirmedir. İkincisi, mevkuף ve maktu, üçüncüsü ise merfu hadis karşılığıdır. Bu son kullanım Horasan fakihlerinin bir kısmının istihlaları olarak kullanılmaktadır²³.

Bu da göstermektedir ki, İbrahim Hakkı haber terimini yukarıdaki üç anlamdan daha geniş olarak, rivayet, nakledilmiş bilgi anlamında kullanmıştır.

Haber kelimesinin dışında remz²⁴, kelam²⁵, emir²⁶ ve Müfâd²⁷ gibi hadis

¹⁷ Bu türden hadisleri anlama hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Tekineş, s. 199 vd.

¹⁸ İbrahim Hakkı, s. 85.

¹⁹ İbrahim Hakkı, s. 86.

²⁰ İbrahim Hakkı, s. 86.

²¹ Rivayet bu lafızla hadis kaynaklarda yer almamaktadır. Buna benzer bir rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, VI, 369; el-Aclûnî, I, 144.

²² İbrahim Hakkı, s. 389.

²³ Aydınlı, *Hadis Istihlaları Sözlüğü*, s. 62.

²⁴ İbrahim Hakkı, s. 223, s. 224.

²⁵ İbrahim Hakkı, s. 244.

²⁶ İbrahim Hakkı s. 229.

²⁷ İbrahim Hakkı, s. 159.

ilminde teknik anlamda kullanılmayan ifadelerle de hadislerin kaydedildiğini görmekteyiz. Bu durum da onun ıstılahları kullanırken çok dikkatli olmadığını ve ıstılahlara fazla önem vermeyerek, asıl anlatmak istediği şeyi ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir.

B- Marifetname'de Kullanılan Hadisler

-Hadislerin Rivayet Tarzı

Marifetname'de kullanılan hadislerin çoğunluğu hadis olduğuna işaret edilerek nakledilmektedir. Merfu hadisler genellikle "Hadis-i Şerif'te Hz. Peygamber buyurdu:"²⁸ gibi ifadelerle sıralanmaktadır. Sıralanan bu hadislerde sahabî râvîsi de dâhil herhangi bir senet verilmemektedir. Dolayısı ile hadis ilminin eda sigaları da kullanılmamıştır. Zaten eserin Türkçe olarak kaleme alınmış olması bu sigalara işareti de zora sokmuştur²⁹.

Hadis rivayeti bitince genellikle değerlendirme bölümü başlamaktadır. Ancak bazen bir veya birkaç hadis nakledildikten sonra "**Sadaka Resulüllah/ Allah Resulü doğru söyledi**"³⁰ şeklinde bitiş cümlesi ile rivayetlerle müellifin kendi değerlendirmesi temyiz edilmiştir.

Diğer taraftan hadisler her zaman tek tek rivayet edilmemiştir. Bazen hadislerden çıkarılan sonuçlar toplu olarak kaydedilmektedir. Örneğin, kıyametin alametleri ile ilgili bölümde bu husus açıkça görülmektedir. O şöyle demektedir: "Ey aziz! malûm olsun ki, sadece muhaddisler ittifak etmişlerdir ki: Kıyametin şartları ve kıyametin alâmetleri iki çeşittir. Biri gizli alâmetler, biri de açık alâmetlerdir"³¹.

Burada ifade edilen alametler kıyamet alametlerine dair hadislerin genelinden çıkartılarak toplanmış bilgilerdir. Giriş cümlesinde ifade edilen "muhaddislerin" kimler olduğu da belli değildir.

Hadislere bazen de konu içerisinde atıflar yapılmaktadır. Örneğin: "Ey aziz! Marifet sahipleri demişlerdir ki, insan bedeninin uzuvları, cisimler aleminin parçalarına bir bakımdan benzediği gibi, insan ruhunun sıfatları da, Rahman'ın sıfat-ı subûtiyyesine ve esma-ı hüsnasına benzer"³² şeklinde giriş yapılan bölümde "nitekim *"men arefe nefsehu fe qad arefe rabbehu/nefsini bilen rabbini tanır"* remzi bu manayı

²⁸ Örnek olarak bkz. İbrahim Hakkı, s. 304.

²⁹ Tahammül ve eda sigaları hakkında bilgi için bkz. Yardım, Ali, *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1984, s. 150 vd.

³⁰ İbrahim Hakkı, s. 260, 262.

³¹ İbrahim Hakkı, s. 19.

³² İbrahim Hakkı, s. 223.

anlatılmaktadır"³³ denilerek tasavvufta sıkça kullanılan bir rivayete atıfta bulunulmaktadır.

Bazen de bu atıflar, hadisi hatırlatacak bir bölümünün yani hadis ıstılahı ile ifade edilecek olursa hadisin 'atrafı' verilmiş suretiyle yapılmaktadır. Örneğin "Sen olmasaydın bu kainatı yaratmazdım"³⁴ şeklinde nakledilen rivayetin Arapça aslında ilk ifade olan "levlake" kelimesiyle bu rivayete atıfta bulunularak şöyle denilmektedir:

"Aşk, sonsuz bir deniz olup dalgaları cihandaki şeylerdir. Aşk, demiri mum, taş kum, toprağı ateş eder, gökleri yırtar, o hazretin nûru pak aşkın kendisi idi. Onun için "levlake" hitabı ile şereflendi"³⁵.

Hadisler her zaman mensur metin içerisinde geçmemektedir. Marifetname'de azımsanmayacak kadar da manzum ifadeler yer almaktadır ve hadisiere bunlarda da işaret edildiği görülmektedir. Örneğin bir rubaide şöyle denilmektedir:

"Hakkı, onu iste bil cihani fânî

Bul mevt-i iradide hayat-ı canı

"Mütü kable en temütü"yü tanı

Dünya seni terk etmeden sen eyle anı

(Hakkı, cihani geçici bil, Allah'ı iste. Can hayatını iradî ölümden bul, "**Ölmeden önce ölünüz**" hadisini tanı. Dünya seni terk etmeden, sen terk et onu.)"³⁶.

Bir başka beyitte ise şöyle denilmektedir:

"Halktan, **ahbebtu en u'rife** çün oldum kasd-ı yâr

Bu zuhûrât-ı firâvân içre oldu hoş."³⁷.

Bu beyitteki "**ahbebtu en u'rife**/ tanınmayı sevdim" ifadesi tasavvufta çokça kullanılan "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımları için varlıklar yarattım"³⁸ rivayetine yönelik bir atıftır.

- Kaynağı Açısından Marifetname'de Kullanılan Hadisler

Marifetname'de kullanılan hadisler ağırlıklı olarak kaynağı açısından kutsî ve merfu hadislerden oluşmaktadır. Eserin sistematüğinden Kutsî rivayetlerin merfu hadislerle ayetler arasında bir konuma sahip olduğuna yönelik bir tavır sezilmektedir.

³³ İbrahim Hakkı, s. 223.

³⁴ Bu rivayetin uydurma olduğu ancak manasının sahih ifade edilmiştir. Bkz. Keşfu'l-Hafâ, II, 214.

³⁵ İbrahim Hakkı, s. 416.

³⁶ İbrahim Hakkı, s. 151.

³⁷ İbrahim Hakkı, s.506.

³⁸ Aslı olmayan bir rivayettir. Bkz. el-Makdisî, Merî b. Yûsuf, *el-Fevâidu'l-Mevdûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevd'ua*, Thk. Muhammed Sabbâğ, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut 1977, s. 78; el-Aclûnî, II, 173.

Bu yaklaşımın izleri hadis usûlünde de müşahade edilmektedir. Çeşitli açılardan hadislerin taksim edildiği Hadis Usûlü eserlerinde, müntehası bakımından hadislerin taksiminde ilk sırayı Kutsî Hadis almakta, daha sonra merfu hadis, müteakiben mevkuf ve maktu hadisler gelmektedir³⁹.

Bunun dışında yer yer sahabeden bazılarına dayanan nakillere, yani mavkuf rivayetlere de rastlanmaktadır. Sabır ve tahammülün kısımlarını ve faydaları, feryad ve figanın afetlerine dair başlık altında şu ifadelerle Hz. Ali'nin sözü nakledilmektedir: "En şümüllü kelam Hz. Ali'nin (Kerremellahu vecheh) şu sözüdür: Bir şahsı taziye edip: 'Sabredersen kader üzerine cari olur, sen sevap alırsın; feryâd u figan edersen, kader üzerine cari olur, sen memur olursun. Çünkü her şeyi yapan, bir Hâlik ve Baridir. Kaza ve kaderi âlemde caridir. Hükümleri vakti gelince her şeye sâdir' buyurmuştur"⁴⁰.

Ayrıca Hz. Ömer'den "Kalbim rabbimi görmüştür" şeklinde bir rivayet yer almaktadır.⁴¹

Dolayısı ile hadisçiler tarafından kaynağı bakımından yapılan hadis kısımlandırmalarından ilk üç taksime giren rivayetleri Marifetname'de görmek mümkündür.

- Kullanılan Hadislerin Sıhhati

Marifetname'de kullanılan hadisler sıhhat açısından ele alındığında, bunların aynı türde yazılmış eserlerdeki genel özelliklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yani halka yönelik ve ansiklopedik tarzda yazılan eserlerde genellikle sahih, hasen, zayıf hatta uydurma ve aslı olmayan tarzda rivayetler yer almaktadır. Bu tür eserlerin en meşhurlarından birisi Gazzâlî'nin İhyâ'sıdır. Gazzâlî'nin bu eserine bakıldığında da sahih, hasen, zayıf, uydurma ve kaynağı olmayan bir takım rivayetlerin olduğu görülmektedir. Bu durum İbnu'l-Cevzî, İbn Kayyim gibi alimler tarafından tenkit edilmiştir. Gazzâlî'nin İhyâ'sındaki hadisleri tahriç amacıyla el-İrâkî tarafından el-Muğnî⁴² adında da bir eser kaleme alınmıştır⁴³.

Marifetname'de kullanılan hadisler için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

³⁹ Bkz. Yardım, s. 42-46; Çakan, İ.Lütfi, *Hadis Usûlü*, İFAV, İstanbul, 1991, s. 114; Yılmaz, s. 169.

⁴⁰ İbrahim Hakkı, s. 374. Hz. Ali'den diğer nakiller için bkz. İbrahim Hakkı, s. 389, 536.

⁴¹ İbrahim Hakkı, s. 458.

⁴² Bkz. el-Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Hadis Literatürü*, Dipnot ve ilaveleriyle tercüme eden: Ali ÖZEK, İz Yay, İstanbul, 1994, s. 393.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Acar, Yusuf, "Popüler Dini Kaynakların Hadis Açısından Değeri", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnet'in Yeri ve Değeri Sempozyumu*, TDV. Yay., Ankara, 2003, s.503-513.

Ancak Türkiye'de hemen hemen her evde bulunan Marifetname gibi bir eserin hadislerinin tahrîç edilmemiş olması büyük bir eksikliklerdir.

Eserde kullanılan merfu hadisler içerisinde "ameller niyetlere göredir"⁴⁴, gibi Kütüb-i Sitte müelliflerinin tümünün eserine aldığı rivayetler;

"Kişi sevdiğiyle beraberdir"⁴⁵

"Allah Adem'i kendi suretinde yarattı"⁴⁶

"Sabâ rüzgarıyla bana yardım edildi. Ad kavmi ise dübûr (batı rüzgarı) ile helak edildi"⁴⁷

"Allah suretlerinize ve cisimlerinize bakmaz ancak kalplerinize ve amellerinize bakar"⁴⁸ şeklindeki hadis kriterlerine göre sahih olarak nitelenen rivayetler de yer almaktadır.

Sahihliğinde ihtilaf edilmiş rivayetlere de rastlanmaktadır. Örneğin şu iki rivayet bu kabildendir:

"Dünya Mü'minin hapishanesidir"⁴⁹

"Teenni Rahman'dan, acele etmek şeytandandır"⁵⁰. Bu ikinci rivayeti Tirmizî "Hasen-Garib" olarak nitelmiş, ancak bazı ehli hadis tarafından senetteki Abdulmüheymin b. Abbâs b. Sehl'den dolayı rivayet zayıf kabul edilmiştir⁵¹.

Bununla birlikte uydurma olduğu herhangi bir araştırma yapmayı gerektirmeyecek kadar açık olan "Şeriat benim sözlerim, tarikat hareketlerim, hakikat hallerimdir"⁵² gibi rivayetlerle⁵³, uydurma olduğu araştırma neticesinde tespit edilebilen ve halk arasında da oldukça yaygın olan

"Nefsini bilen Rabbini bilir"⁵⁴

"(Ey Muhammed) sen olmasaydın alemleri yaratmazdım"⁵⁵ gibi nakiller ile "İlim

⁴⁴ İbrahim Hakkı, s. 394. Hadisin kaynakları şunlardır: el-Buhârî, Bed'u'l-Vahy 1; Müslim, el-İmâre 155; Ebû Dâvud, Talâk 11; et-Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd 16; en-Nesâî, Tahâret 60; İbn Mâce, Zühd 26.

⁴⁵ Buhârî, Edeb 96; Müslim, el-Birr ve's-Sıla 165.

⁴⁶ Buhârî, İstî'zan 1; Müslim, Cenne 28; Ahmed b. Hanbel, II, 315.

⁴⁷ İbrahim Hakkı, s.99. Kaynağı için bkz. Buhârî, İstiska 25.

⁴⁸ İbrahim Hakkı, s. 349. Hadisin kaynağı şöyledir: Müslim, Zühd 34.

⁴⁹ İbrahim Hakkı, s. 468. Bkz. el-Aclûnî, I, 494-495.

⁵⁰ İbrahim Hakkı, s. 353.

⁵¹ et-Tirmizî, el-Birr ve's-Silâ 66.

⁵² İbrahim Hakkı, s.228.

⁵³ el-Aclûnî bu rivayet için bu ifadenin hadis olarak nakledilmediğini sadece bazı sufilere eserlerinde geçtiğini ifade etmektedir. Bkz. el-Aclûnî, II,6.

⁵⁴ İbrahim Hakkı, s. 223. Bkz. el-Aclûnî, II, 343.

⁵⁵ İbrahim Hakkı, s.161. es-Sağani mevzu olup manasının sahih olduğunu söylemiştir bkz. el-Aclûnî, II, 214.

ikidir: bedene ait ilimler ve din ilimleri"⁵⁶ gibi mevzu rivayetler de yer almaktadır.

Ayrıca bol miktarda da aslı olmayan rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

"Hiçbir şer-i cüzi yoktur ki hayr-ı kulliyi kendinde bulundumasın"⁵⁷

"Çok yemek ve içmekle kalplerinizi öldürmeyiniz. Çünkü kalpler, çok su içinde kalmış ekinler gibi ölür"⁵⁸.

Marifetname'nin ihtiva ettiği hadislerin değeri açısından, onun hadis müellefatındaki yerini tespit sadedinde Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin yaptığı taksimatı hatırlamak yerinde olacaktır.

ed-Dihlevî hadis müellefatını beş tabakaya ayırmaktadır. Birinci tabakada el-Muvatta, Sahihu'l-Buhârî ve Sahihu Muslim yer almaktadır. İkinci tabakada, Müellifleri sika, adil, hadisi bilen, ilkelerine titizlikle bağlı, kitapları sonraki alimler tarafından kabule mazhar olmuş ve üzerlerinde çalışmalar yapılmış eserler yer almaktadır. Üçüncü tabakada, Sahih, hasen, za'if, ma'rûf, garib, şâzz, munker, maktûb hadisler ihtiva eden müsned, câmi ve musannaf tarzı eserler yer almaktadır. Dördüncü tabakada; ilk iki tabakada bulunmayan vâiz, bid'atçı vesair za'if ravilerin rivayet etmiş oldukları veya mevkûf, maktû' ve isrâilî olup da bazı ravilerin merfu'lara karıştırdığı hadisleri ihtiva eden eserler bulunmaktadır. Beşinci tabakada ise, fakih, tarihçi ve sufiler arasında dolaşan ve ilk dört tabakada aslı bulunmayan hadislerle, ustaca uydurulmuş hadisler ihtiva eden eserler bulunmaktadır⁵⁹.

ed-Dihlevî, bu tabakalara giren müellefattan istifade sadedinde şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Birinci ve ikinci tabakayı teşkil eden hadis kitapları, muhaddislerin itimadını kazanmıştır. Onların itibar ettikleri ve hadisleri aldıkları kitaplar bunlardır. Üçüncü tabakaya gelince, onlar üzerinde durmak, gerekleriyle hükmetmek ancak hadis ricalini yakında tanıyan, hadis illetlerine vakıf olan büyük hadis üstatlarının girişebileceği bir şeydir. Bununla birlikte bunlardan mutâbeât ve şevâhid şeklinde istifade yoluna gidilebilir. Dördüncü tabakadaki hadislere gelince, bunları toplamak, onlardan hüküm istinbatına girişmek son

⁵⁶ İbrahim Hakkı, s. 159. Hadis uydurmadır. Bkz. el-Aclûnî, II, 89.

⁵⁷ İbrahim Hakkı, s. 225, 363. Hadis kaynaklarında böylesi bir rivayete rastlayamadık.

⁵⁸ İbrahim Hakkı, s.309. Bkz. el-Elbânî, Nasruddin, *Silsiletu'l-Ehâdisu'd-Daife ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyî fi'l-Umme*, Dâru'l-Meârif, Beyrut, 1992, II, 154.

⁵⁹ ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, Çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 2003, s. 406-411.

dönemlerde ortaya çıkmış bir tekellüften başka bir şey değildir"⁶⁰.

Marifetname'deki hadislerin bu taksimattaki yeri dördüncü ve beşinci tabakalardaki eserlerdeki hadislerin konumudur. Dolayısı ile Marifetname bir hadis kitabı gibi ele alınmamalıdır ve eserde yer alan hadislerden istifade ancak hadis ilmine vakıf kimselerin yapabileceği bir iştir.

- Marifetname'de Hadis Yorumları

İbrahim Hakkı'nın hadis yorumlarında dikkati çeken en önemli husus; ilmi bulgularla çelişen hadisleri tevil etme gayretidir. Ona göre ilmi alana taalluk eden bilgiler ihtiva eden hadisler zahiriyle bağlayıcı değildir. Dolayısı ile bu rivayetler bilim adamlarının verdiği bilgilere uygun tarzda tevil edilebilir. Bu durumu şu sözlerinde açıkça görmekteyiz:

"Elbette peygamberlerin ve ashab-ı kiramın görevi, halka din işlerini öğretmek olup; eşyanın hakikatlerinin açıklanması onların vazifesi olmadığından, kendilerine ayın değişik şekillerinden sorulduğunda: "Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar insanların muameleleri ve hac için vakit ölçüleridir," (2/189) buyurulmuştur. Ta ki halk, onlardan soracaklarının ne olduğunu bilsin ve din işlerinden olmayan durumları onlardan sual etmesin"⁶¹.

İbrahim Hakkı daha sonra sözü modern hadis tartışmalarında da çokca kullanılan hurmaların aşılınması meselesine getirerek sözlerine şöyle devam etmektedir: "Nitekim hurma ağacının dikilmesi ve aşılınması konusunda, Peygamberimiz sallallahü aleyhi ve sellem: "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz," buyurmuştur"⁶². Bu değerlendirme İbrahim Hakkı'nın hadislerin bağlayıcılığı meselesine yaklaşımını da göstermektedir. Ona göre dini olmayan meselelerle alakalı hadisler bilimsel bulgulara uygun tarzda yorumlanmalıdır. Bu anlayışına uygun olarak yeryüzünün genişliği ile alakalı olarak bazı kitaplarda nakledildiğini söylediği, yerin mesafesinin ve yerle göğün arasının 500'er yıllık yol kadar olduğu bilgisini şu şekilde yorumlamaktadır:

"Bazı eski kitaplarda, yerin mesafesi beşyüz yıllık yol ve yerle göğün arası beşyüz yıllık yol yazılıp, Sümmüvât'ta bu anlamları içine alan hadis-i şerif dahi rivayet olunmuştur. Lakin murat, ancak mesafenin çokluğunu belirtmektir, sayı değildir. Zira ki ellî, yetmiş, beşyüz, yediyüz, bin, ellibin, yetmişbin, yüzbin... sayıları hep çokluk

⁶⁰ ed-Dihlevî, s. 411.

⁶¹ İbrahim Hakkı, s. 118.

⁶² Aynı yer.

makamında kullanılmıştır. Nitekim: "Ey resulüm, o münafıklar için ister mağrifet dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kere mağrifet istesen de, Allah onları asla bağışlayacak değil..." (8/80) âyet-i kerimesinde sayı tayini murat olunmayıp, çokluktan kinaye bulunmuştur. Şu halde bunun gibi tevillerle, ilim adamlarının birçok görüşleri şer-i şerife uygun hale gelmiştir »⁶³. Bu nakildeki son ifade yani "Şu halde bunun gibi tevillerle, ilim adamlarının birçok görüşleri şer-i şerife uygun hale gelmiştir" ifadesi, onun bu konudaki yaklaşımını kendi ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım tarzında menkul rivayetlerin hepsinin peşinen sahih kabul edilmiş olması gibi bir ima yatmaktadır. Muhtemelen İbrahim Hakkı'nın hadis ilmine vukûfiyetinin fazla olmaması hadisleri sıhhat açısından değerlendirmeden uzak durmasına sebep olmuştur.

SONUÇ

İbrahim Hakkı'nın Marifetname adlı eserindeki hadisler ve değeri üzerine takdim ettiğimiz bu bilgiler sonucunda şunları söyleyebiliriz:

Marifetname'nin temelini oluşturan bilgi kaynaklarının başında Kur'an ayetleri ve hadisler gelmektedir. Dolayısı ile eserde bol miktarda rivayet malzemesi kullanılmıştır. Ancak rivayet malzemesinin kullanım tarzı İbrahim Hakkı'nın hadis ilmi açısından bir mukallid gibi davranarak, kitaplarda hadis olarak nakledilen bilgileri özellikle sıhhat açısından bir elemeye tabi tutmadan eserine aldığını göstermektedir. Bunun sonucunda da eserde sahih, hasen, zayıf, uydurma ve aslı olmayan rivayetler bolca yer almıştır. Bu yaklaşım tarzı, eserin ed-Dihlevî'nin tabakalara ayırdığı hadis müellefatının dördüncü ve beşinci tabakalarında yer almasına ve nakledilen hadislerden ancak hadis ilmine vakıf kimselerin istifade edebilmesine sebep olmuştur.

Eserde, rivayet malzemesiyle birlikte hadis ilminin bir takım ıstılahları da yer yer geçmektedir. Bu ıstılahların hadisçilerin kullandığı anlamlardan farklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kimi ıstılahlar hadisçilerin anlayışından daha dar anlamda, kimileri daha geniş anlamıyla, kimileri ise benzer anlamlarda kullanılmıştır. Fakat dikkat çeken önemli bir husus İbrahim Hakkı'nın ıstılahları kullanırken kendine ait bir kullanım tarzının olduğu ve ıstılah kullanımında dikkatli davranmadığıdır.

İbrahim Hakkı hadis yorumlarında ise modern ilmi bulgularla çelişen rivayetleri

⁶³ Aynı yer.

tevil etme taraftarıdır ve böyle bir çelişki gördüğünde tevilden kaçınmamıştır. Ancak bu tür rivayetlerin sıhhatine yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunmamış olması da dikkatleri çekmektedir.